

XV.—XVIII. YÜZYILLARDA ARNAVUT NÜFUSUNUN İSLAMLAŞMASI SÜRECİ ÜZERİNE GÖZLEMLER

Ferit DUKA*

Osmanlı yönetimi sırasında gerçekleşmiş olan Arnavut nüfusunun islâmlaşması hususu, niteliği ve boyutları açısından dinî tarih çerçevesinden çıkıp siyasal, kültürel ve sosyo-ekonomik tarihimizin oluşturuca ögesi haline gelen çok güç ve karmaşık bir konu olmuştur. Arnavut nüfusunun islâmlaşma sürecinin tarihini bir bütün olarak konu edinen tam bir araştırmanın henüz mevcut olmamasına karşın, sözkonusu sürecin çeşitli gelişim yönlerinin aydınlatılması, tarihçilerin dikkatleri dışında kalmamıştır¹.

Gayet tabii ki, sınırlı bir makalenin dar kapsamı içinde böyle çok boyutlu bir konuyu tüm yönleriyle ele almamız mümkün değildir. Bu nedenle, konunun içeriğini oluşturan meselelerin çoğunluğu karşısında, makalemiz, XV.—XVIII yy. dönemi içerisinde Arnavut topraklarında, ayrıca kentsel kesimde, islâmiyetin yayılışının bazı anlarını tarihsel plânda sergilemekle yetinecektir.

* Arnavutluk Tarih Kurumu Üyesi

1 T.W. Arnold. *The Preaching of Islam. A History of the Propagation of the Muslim Faith*. London 1896; F.W. Hasluck. *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford 1929; *The Non-conformist Moslems of Albania*. *The Contemporary Review* 127 (1925), s. 529-544; J.K. Birge *The Bektashi Order of Derivshes*, London 1937; E. Rossi. *Saggio sul dominio turco e l'introduzione dell'Islam in Albania*. *Rivista d'Albania*, Dicembre. 1942-XXI, Milano; H. Inalcık. *Timariotes chretiens en Albanie au XV. siecle*. *Mitteilungen des Osterreichischen staats Archivs*, 4 Band, Wien 1951; G. Stadtmüller. *Die Islamisierung beiden Albanern*. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* N.F. 3 (1955), s. 404-429; P. Bartl. *Die albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)*, Wiesbaden 1968; E. Nikolaidou. *I. kryptochristiani tes Spathias (Arches 18 oy ai 1912)*, Ioannina 1979; M. Ternava. *Perhapja e islamizmit ne territorin e sotem te Kosoves deri ne fund te shek. XVII*. "Gjurmime Albanologjike", Seria e shkencave historike, IX-1979. Prishtine, 1980; S. Riza. *Kosova gjate shekujve XV, XVI dhe XVII*. Prishtine 1982. S. Pulaha. *Popullsia shqiptare e Kosoves*. Tirane, 1984.

Arnavutlarda islâmlaşma sürecinin, topraklarımızın Osmanlı işgali altına girmesiyle başladığı, şüphesizdir. Buna karşılık, Arnavutların islâmiyetle ilk temâsları ve islâmlaşmalarının izlerine nispeten erken zamanlarda rastlamamız mümkündür. XVI. asrın Berat (Arnavut Belgradı) kodekslerinden birisinin kenarındaki bir kayıta, bu şehirdeki Büyük Teologö ve Shen Gjini manastırına 27 tane kitap bağışlamış olan Skuro Beg (Skuri Beg) zikredilmektedir (burada ilgimizi çeken Türk-İslam ünvanı "bey, beg" in adı geçen kişinin soyadı olarak kullanılmasıdır, F.Duka)².

Arnavut feodal asillerinin, XIV. asrın sonlarından itibaren Sultanla vasalite ilişkilerini kabul etmek zorunda kalmaları, Arnavut topraklarının Osmanlılar tarafından yakın bir zamanda fethedileceklerini bildiren bir işaret olmaktan öte, bundan böyle islâmiyetin bu sosyal tabakanın arasına sızmaya başladığını da kaydetmiş oldu. Dolayısıyla, feodal beylerin islâmlaşması, Arnavut nüfusunun tümünün islâmlaşması yolunda bir hareket noktası niteliğini kazanmaktaydı. Zira Osmanlı Devleti, sözkonusu Arnavut feodal beylerinin iktidarını kaldırmıyorsa, Arnavutluk'da kendi hakimiyetini de yerleştirip pekiştirmek imkânından mahrum kalacaktı. Diğer yandan, yerli feodal asiller de, İslâmiyete geçişlerini, Arnavut topraklarının Osmanlılar tarafından işgal edilmesiyle meydana gelmiş olan yeni sistemle bütünleşmek ve kendilerinin şu ana kadar sahip oldukları siyasal ve iktisadi imtiyazlarını mümkün olduğu kadar korumak doğrultusunda en emin seçenek olarak görüyorlardı.

Bir gerçektir ki, Arnavut beylerinin Sultana bağımlı (vassal) olma statüsünü kabullerini ilân ettikleri andan itibaren, topraklarımızda da içoğlan müessesesinin uygulanmasına başlanmıştır. Sözkonusu müessesenin işlenmesiyle Arnavut feodallerinin oğulları Padişah sarayına (içoğlan) veya uçbeyleri, beylerbeyleri, sancakbeyleri ve benzeri yüksek kademeli Osmanlı yöneticilerin saraylarına (gulâm yani rehine olarak götürülmüşlerdi. Onlar, bu saraylarda kaldıkları süre içinde, islâm dininin ilkeleri, kuralları ve adetleri yönünde eğitim gördükten sonra, Osmanlı askerî sınıfına dahil edilirdi.

XV. yüzyılın ilk yarısına ait Osmanlı belgelerinde yer alan kayıtlardan, Arnavut feodallerinin içoğlan müessesesinin aracılığıyla islâmlaşmalarından sözeden ve ünlü Türk tarihçisi Prof. Dr. H. İnalcık tara-

² P. Battifol, *Les manuscrits grecs de Berat d'Albanie*. Paris 1886, s. 124-125; P. Khufi, *Formazione feudale te Söqiperise se Jugut: Despotati i Beratit ne shek. XIII-XV*. (Arnavut Tarih Kurumu Arşivinde korunan nüshasından faydalanılmıştır), s. 181.

findan, önemli değerlendirmeleriyle birlikte, çoktan beri bilimsel dünyaya tanıtılmış bulunan birçok veriler elde etmiş bulunmaktayız.

Yerli hıristiyan beylerden birisi olan Teodor Muzaka'nın oğlu Yakup Bey, İslâma geçerken, Osmanlı yönetimi kadrosu içine sokulmuş ve 1442 yılı dolaylarında Arvanid sancakbeyi makamına kadar çıkmayı başarmıştır³. Adı geçen sancağın 1431—32 yıllarına ait tahrir defterinde, yukarıda sözünü ettiğimiz Yakup Bey, tımar tevcihine ilişkin bir biti (yazı) vermesi vesilesiyle anılmıştır⁴. Onun kardeşi Kasım Paşa ise, II. Murat'ın ve II. Mehmet'in en seçkin komutanlarından birisi olmuştur. Güney Arnavutluk'un en meşhur feodal ailelerinden birisini temsil eden Gjin Zenebisi'nin iki oğlu da, Sultan Sarayının yanında eğitim görmüştü. Hasan Bey adıyla anılan bunlardan birisi, 1455 yılında Kalkandelen subaşı görevini yapmıştı.

Birçok sefere komutan olarak katılmış olup II. Murat'ın zamanında da Arvanid sancakbeyi görevinde bulunmuş olan İshak Bey de, Arnavut feodal ailelerindendi. Sultan sarayına 1410 yılı dolaylarında yollanmış olması düşünülen İskenderbey de, içoğlan okulundan geçmiştir⁵.

Gulâm müessesesinin Arnavut feodal sınıfının islâmlaşmasındaki payı daha büyüktür. Sözkonusu sistemin tamamen etkili bir biçimde işlediği XV. asrın ortalarına kadar, Arnavut topraklarına ait Osmanlı tahrir defterlerinde, tımar sahipleri olarak çok sayıda gulâm kaydedilmiştir⁶.

Arnavut feodallerinin islâmlaşmalarının hızlı bir şekilde ilerlemesinin belli bir göstergesi de, İslâm dinine geçmeleri sonucu olarak Hıristiyan tımarlı sayısının azalmış olmasıdır. XV. yy. boyu sürmüş olan yerli feodal elemanlarının islâmlaşması sürecinin, XVI. yy. başlarında son bulduğu söylenebilir⁷. Fakat bu elemanların, zamanın Arnavut nüfusunun genel sayısında düşük bir oranda (% 1,06—1,28) bulunmalarını⁸ gözönünde tutarsak, islâmlaşma sürecinin sonuçlarının, nicel açıdan hâlâ önemsiz olduğu açıktır. Ancak daha önce dediğimiz gibi, feodallerin islâmlaşmasının, İslâm dininin kentsel ve kırsal nüfus kitlelerine yayılmasına yol açtığında şüphe yoktur.

3 H. Inalcık. *Timariotes chretiens en Albanie...*, s. 127.

4 H. Inalcık. *Suret-i Dester-i Sancak-i Arvanid*. Ankara 1954, s. 96.

5 H. Inalcık. *Timariotes chretiens Albanie...*, s. 127; S. Pulaha. *Pronesio feudale ne tokat shqiptare (shek. XV-XVI)*. Tirane, 1988, s. 36—37.

6 S. Pulaha, a.g.e., s. 39—41;

7 Aynı eser, s. 76—77.

8 S. Pulaha. *Popullsia shqiptare e Kosoves*, s. 639.

Topraklarımızın Osmanlı yönetimi altına girmesiyle, Arnavut kentleri, bu topraklarda kurulmuş olan yeni sistemin idarî, iktisadî ve kültürel merkezleri olmaya başlamıştı. Kentler Arnavut topraklarında meydana gelmiş olan yeni idari birimlerin merkezleri ve iktisadî faaliyetin ilikleri durumuna gelmekle, Osmanlı askerî sınıfının çoğunluğunun biriktiği yerlerdi. Elbasan, Berat, İşkodra, Prizren, Vuçitern, Ohri gibi şehirlerde, sancakbeyleri, alaybeyleri ve kadılar için ikametgâhlar kurulmuştu. Diğer daha küçük şehirler veya kasabalar (Gjirokastra, Durres, Dibra, Kruja, Korça, Permeti, Kalkandelen, Struga, vb.) kaza veya nahiye merkezlerine dönüşmüştü. Arnavut kentlerinin XV. yy. sonlarında ve XVI. yy. başlarında ekonomik ve toplumsal bir kalkınmaya yeniden başlamaları, kentsel nüfusun islâmlaşmaya başlaması ile çakışan bir olaydı. Birçok kentin nüfusunun islâmlaşmasının başbaşlangıcı yalnız XVI. asrın yirmili yıllarında görülürse de, diğer bazı kentlerde sözkonusu sürece, en azından, XV. asrın seksenli yıllarından itibaren rastlanmaktadır.

Arnavut kentleri nüfusunun islâmlaşması, iki yolla gerçekleşmiş olan bir süreçti. Birincisi, kent yerleşiklerinin İslâm dinine geçmeleridir; ikincisi ise, kırsal çevreden kente gelen zanaatçıların islâmlaşmasıdır. Kuşkusuz ki, Osmanlı yönetiminin, orduyu çeşitli zanaat ürünleriyle donatmak yönünde duyduğu ihtiyaçlar, kentlerdeki sanayi üretiminin boyutlarının genişletilmesi, dolayısıyla, bu üretim mekanizmasına, sürekli olarak artan büyük bir zanaatçı sayısının dahil edilmesini gerektirmekteydi. İşte bu şartlarda sadece yerli kent nüfusu, genişlemekte olan kent ekonomisinin ihtiyaçlarını memnun etmek durumunda olmaz iken, kırsal bölgede zanaatçılık yapanlardan kimileri kente yerleşmek fırsatını bulmuşlardı. Oysa köy zanaatçılarının şimdi doğu-İslâm esasları üzerinde örgütlenmiş bulunan kentlerin üretim hayatına girmeleri, ön koşul olarak, kendilerinin islâmlaşmalarını gerekli kılmaktaydı. Kırsal çevreden kente gelmiş olanların islâmlaşması, kendilerinin kente girmek olanağına kavuşmaları demektir. Ayrıca, bunlar, kendilerini, daha iyi bir duruma getiren "şehirli" statüsünü kazanmış olacaktı⁹.

9 1506 yılına ait bir Avlonya sancağı tahrir defterine göre Vlora (Avlonya), Gjirokastra, Delvina ve Berat kentlerinde hiç bir Müslüman hanesine rastlamamaktayız. Bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu tahrir defterleri, *Defter-i mücmel-i liva-i Avlonya*, No 34, s. 3.

Buna karşılık, 1485, yılında İşkodra kentinde 26 Müslüman hanesi, İpek'te ise, 33 hane kaydedilmiştir. Bk. S. Pulaha, *Defter i regjistrimiti te sanxhakut te Shkodres i vitit* 1485. Tirane, 1974 (pjesa I), s. 50—53; 135—137; 1487 / 8 yılında Vuçitern kentindeki nüfusun tümü 107 hane

Böylelikle, kırsal çevrelerden zanaatçıların kentlere gelmiş olmaları, kenti islâmlaştırma konusunda elverişli yollardan birisi olarak nitelenebilmektedir. Böyle bir olgunun açık örneklerini Berat ve Elbasan kentlerinde bulabiliriz. 1583 yılında Berat kentinde, Fratar, Tojar, Gekâr, Dobronik, Gerbes vb. köylerden gelmiş olan 185 zanaatçı kaydedilmiş bulunmaktadır. Aynı yılda Elbasan'da bu kategoriden 39 zanaatçıya rastlıyoruz. Berat kentine gelmiş olan zanaatçıların (haymanegân) bir kısmının soyadı olarak hristiyan adları taşıdıkları, diğer bir kısmının ise, defterde "Abdullah" soyadları ile kaydedilmiş olmaları kentsel nüfusun bu kesiminin yeni islâmlaşmış olduğunu göstermektedir¹⁰.

Kırsal çevreden kente gelenlerin, kentlerin Müslüman nüfusunun oluşmasındaki payı küçük değilse de (hatta İşkodra gibi bazı kentler için dikkat çekecek kadar önemli olduğunu unutmamalıyız). Bu hususta en önemli yeri, kentlerde yaşayan Hristiyan nüfusunun tedricî islâmlaşmasına vermek gerekir¹¹. Bunu doğrulayan bir kanıt da, kentlerin Hristiyan nüfusunda, XVI. yy. başlarından aynı yy. sonuna kadar görülen doğal artış da, bu nüfusun bir kısmının İslâm dinine geçmiş olması nedeniyle bir azalma gözlenmektedir. Konuya ilişkin vurgulanması lâzım gelen bir husus da, Osmanlı tahrir defterlerinde kaydedilmiş olan çeşitli kentlerdeki Müslümân cemaatlerinin en büyük bölümünün zanaatçılardan oluşmasıdır¹². Bu

olarak kaydedilirken "cemaat-i Müslümanan olarak 33 hane yazılmıştı. Bk. BOA. Taputahrir deft., *Defter-i mücmel-i liva-i Vuçitrin*, No 22, yıl 1487/8; varak 3.

Aynı defterin kayıtlarına göre Priştine kentindeki Müslümân nüfusu (cemaat-i Müslümânân) 51 hane ile yazılmıştı. Söz konusu kentin nüfusunun tümü ise 299 hane ile kaydedilmiş bulunmaktadır (var. 11).

10 Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGMA), *Defter-i mufassal-i liva-i Avlonya*, No 62, var. 251—252; *Defter-i mufassal-i liva-i Elbasan*, No 66, var. 11—12; S. Pulaha. *Qytetet shqiptare nen regjimin feudal-usharak osman gjate shek. XV-XVI*. Monumentet, 1984, sayı 1, s. 23.

11 Bunun aksine, Bosna'ya gelince araştırmacı A. Handzic, oradaki kentlerde Müslüman nüfusunun oluşmasında en önemli etken olarak, kırsal çevrelerden kentlere gelmiş olanları görmekteydi. Bk. Handzic. *O gradskom stanovnistvu u Bosni. Prilozki za Orientalni Filologiju*, 28—29, 1978—1979, Sarajevo 1980, s. 248.

12 Bunu doğrulayan bir kanıt da, kentlerdeki Müslüman yerleşiklerin adlarından sonra soyadı olarak onların uğraştıkları zanaat adlarının kullanılmasıdır.

Bunu, İşkodral (Şkodra) livası, 1485 yılının tahrir defterinden çıkarılan bazı verilerle somutlaştırıyoruz:

İşkodra kentinde, Mehmet Kâtib, Ahmed Bozacı, Süleyman Kassab Yusuf Kassab vb. "cemaat-i Müslimânân" içinde yer alanlardan bazılarıdır.

İpek'in "cemaat-i Müslimânân" içinde ise, Doğan Kassab, Karagöz Doğancı, Şirmend Nalband, Yusuf Kâtip, Hoca Doğan, Hüseyin Sabun, İskender Nalband, Doğan Dellâl, İsmail Kas-

demektir ki, kentlerdeki islâmlaşma sürecini, yalnız yeni üstyapısal gerçekler değil, buradaki üretim faaliyetinin Osmanlı yönetimi tarafından yeniden örgütlenmesi de etkiledi. Tabii ki, maddî üretimin doğu-İslâm esasları üzerine dayandırılması, kentsel nüfusun yapısında değişikliklere yol açmıştır. Dolayısıyla, üretim ve hizmet kesimlerinden olan nüfusun bir kısmı İslâm dinine geçmeyi başarmıştır. İslâm dininin kent nüfusunun arasında yayılması, kademeli bir biçimde geliştiği için, bu olguyu etkileyen bazı önemli hususları açıklamamız faydalı olacak düşüncesindeyiz. Bu sürede, belgesel verilere dayanarak, daha somut ve duru bir şekilde bakmak için, örnek olarak Berat kentini alalım. 1506 yılına ait, içinde Berat'ın da olduğu Avlonya sancağı mücmel defteri, bu kentte hiç bir Müslüman hanesi kaydetmemiştir¹³. 1519-20 yıllarında ise, durum değişmeye başlamıştır. Yukarıda adı geçen sancağın bu yıllara ait bir mufassal defterine göre, Berat'ın kimi mahallelerinde ilk islâmlaşmış yerleşikler görülmeye başlamaktadır. İskender ismiyle kaydedilmiş olan kimseyi Petko Mirko mahallesinde, Mahmud isminde bir diğerini Yani (?) Han mahallesinde, Oruç ismini taşıyan bir diğerini ise Muho Ivan mahallesinde buluyoruz¹⁴.

Daha sonra, 1583 yılında Berat nüfusunun islâmlaşmasının büyük adımlarla ilerlemiş olduğuna tanık olmaktadır. Şimdi, 3-4 islâmlaşmış ferdin yerine (1519-20 yılları), 1583 yılına ait defterde "cemaat-i müslümânân kıla'-i Belgrad" (oku: Berat-F.Duka) ismi altında geçen islâmlaşmış bir insan topluluğu (650 kişi) karşımıza çıkmaktadır¹⁵. Berat kenti nüfusunun, kentin kalesinde birikmiş olan bir "cemaat" şeklinde kaydedilmiş bulunması, islâmlaşma sürecinde ilerleme olmasına karşın, kent Müslüman nüfusunun kendi özel mahallelerine yerleştiği safhaya henüz ulaşmış olmadığını göstermektedir. Berat ve Gjirokastra gibi kimi kentler için, islâmlaşmış nüfusun kendi özel mahallelerine yerleşmesi XVII. yüzyıla ilgili bir olaydır¹⁶.

İşkodra, Ipek (Peya), Prizren, Priştine, Vuçitern gibi diğer kentler islâmlaşma yoluna daha erken girdiler. İşkodra'da ve Ipek'deki islâmlaşmış nüfus 1485 yılından¹⁷, Priştine ve Vuçitern kentlerindeki

sab, İsmail Delak vb. kaydedilmiştir. (S. Pulaha. *Defteri i regjistrimit te sanxhakut te Shkodres i vitit* 1485, s. 50, 135).

13 BOA, Taputahrir, *Defter-i mücmel-i liva-i Avlonya*, No: 34 yıl 912 (hicri) f. 1506, var. 3.

14 BOA, Taputahrir, *Defter-i mufassal-i liva-i Avlonya*, Nr. 99, yıl 926 / 1519-20, var. 23-

25.

15 TKGMA, *Defter-i mufassal-i liva-i Avlonya*, No: 62, yıl 991 / 1583, var. 250.

16 Evliya Çelebi. *Seyahatnamesi*, 8. cilt, İstanbul 1928, s. 677, 693.

17 S. Pulaha. *Defteri i regjistrimit te sanxhakut te Shkodres i vitit* 1485, s. 50, 135.

ise, 1487 yılından itibaren¹⁸ “cemaat-i müslümânân” olarak kaydedilmiş bulunmaktadır. Bunların ötesinde, Novobirda, Trepçe (yukarı Trepçe ve aşağı Trepçe), Priştine ve Vuçitern kentlerinin islâmlaşmış nüfusları, XVI. asrın ilk otuz yılında (1525 yılı), kendi mahallelerinde toplanmıştı¹⁹.

Kosova bölgesinin kentleri ile diğer Arnavut bölgeleri arasında, islâmlaşmanın başlama tarihleri ve bu sürecin gelişme hızları açısından görülen farklılıklar, her şeyden önce, Kosova'nın, Osmanlılar tarafından işgâl edilmesi sırasında yaşamış olduğu özel bir duruma ilişkindir. Bilindiği üzere, Kosova bölgesi çoktan beri Sırp çarlarının ve Sırp ortodoks kilisesinin hakimiyeti altındaydı. Söz konusu bölgede Osmanlı hakimiyetinin yerleşmesi, Sırp feodal sınıfının yıkılması ve Sırp Ortodoks kilisesinin hâkim durumunun zayıflamasına yol açmıştı. Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesinin Kosovada meydana getirmiş olduğu yeni şartların sonucunda, bölgedeki Arnavut nüfusu, aşamalı bir biçimde, Ortodoks dinini terkedip İslâmiyete geçmiştir. Bunun temel nedeni de, bu bölgede Sırp Kilisesi yönetimine bağlı olan Ortodoksluğun, uzun bir zaman, Arnavutlara yabancı olan Sırp feodal sınıfına ve Sırp Devletinin hakimiyetine hizmet vermesi, dolayısıyla buradaki Arnavutlar arasında etkisini yitirmiş olmasıdır. İşte bu yukarıda sözünü ettiğimiz şartların gereğidir ki, Kosova kent nüfusunun islâmlaşmasında önemli ilerleme sağlamıştır²⁰.

Zaman ve yer açısından meydana gelen farklılıklara karşılık, XVI. yüzyılda Arnavut bölgelerindeki kent nüfusunun islâmlaşması grafiği, sürekli bir tırmamış gösterdiğinden, bu yüzyılın sonlarında söz konusu nüfusun büyük bir kısmı İslâm dinine geçmiştir²¹.

İslâmiyet, XVI. asır boyunca sağlamış olduğu başarılarla rağmen, Arnavut nüfusunun arasında kitlesel bir şekilde henüz yayılamamıştır. Feodal tabakanın islâmlaşıp Osmanlı hakim sınıfının içine girmesi ve şehir nüfusunun önemli bir kısmının İslâma kayması ile birlikte, kırsal nüfusun islâmlaşması sürecinin de ilk adımları atılmış bulunmaktaydı. Bunu daha iyi açıklamak için süreci açıklayan bazı rakamlar vere-

18 BOA. Taputahrir, Defter No 22, var. 2, 11.

18 BOA. Taputahrir, Defter No 22, var. 2, 11.

19 BOA, Taputahtir, No 133, var. 12, 125, 161, n. 210

20 S. Rizaj, a.g.e., s.

21 XVI. asrın 30'lu yıllarında Arnavut bölgelerinin kent nüfusunun islâmlaşma derecesi yalnız % 13 iken aynı asrın 80—90'lı yıllarında bu nüfusun islâmlaşması % 41,6 derecesine ulaşmış bulunmaktaydı. Bk. S. Pulaha. *Popullsia shqiptare e Kosoves*, s. 659.

lim: Kırsal nüfusun islâmlaşması XVI. asrın 30'lu yıllarında % 1,7 aşamasındayken, XVI. asrın 80-90 yıllarında yalnız % 2,4 aşamasına çıkmaktadır²². Kırsal nüfusun islâmlaşmasındaki düşük tempoların diğer bir göstergesi de, kent nüfusunun XVI. asrın sonlarında, genel nüfus sayısının % 3,1 ini oluşturduğu bir zamanda, kentlerdeki İslâma geçmiş olanların, bütün islâmlaşmış Arnavut nüfusunun % 15,6 sını oluşturmalarıdır²³.

Yalnız XVII.-XVIII. yüzyıllarda Arnavut nüfusunun dinî yapısında, İslâm dininin yararına büyük değişiklikler olmuştur. Cizye vergisinin sürekli olarak artması, kentlerde ulemanın ve İslâm dini kurumlarının büyük miktarlarda çoğalmalarıyla islâmiyetin giderek sağlamlaştırılması, vakıf mülkiyetinin genişletilip güçlendirilmesi, Katolik kilise ile Ortodoks kilisesi arasındaki gerginlik ve kavgaların kesintisiz devamı vb., bu dönemde Arnavut nüfusunun islâmlaşmasını hızlandıran etkenler arasındadır.

XVII-XVIII. yüzyıllardaki islâmlaşma sürecini istatistikî verilerle ayrıntılı olarak izlememizin güç bir iş olmasına karşılık (maalesef bu dönem için tapu tahrir defterleri yoktur), zamanın çeşitli kaynakları, nüfusun çoğunlukla İslâma geçmiş olduğunu bildirmektedir. Tivar (Antibar) başpiskoposu Marin Bici, 1610 yılında Romaya göndermiş olduğu bir raporda, Arnavutluk köylerinin birçoğunun Hıristiyan dinini inkâr edip İslâmiyete geçmiş olduklarını yazmaktadır²⁴. Aynı kaynaktan, Prizren kentindeki 80 kiliseden, şimdi yalnız ikisinin kalmış olduğunu öğrenmekteyiz²⁵.

Kuzey ve Orta Arnavutluğun bazı bölgelerindeki Hıristiyan nüfusun islâmlaşmasının XVIII. yüzyılın başlarında kazanmış olduğu geniş boyutlar, 1703 yılındaki detaylı bir raporun, sözkonusu bölgelerin Katolik piskoposlukları ile ilgili verdiği rakamlarla doğrulanmaktadır²⁶. Bu belgeden elde edilen verileri aşağıdaki tabloda sunuyoruz:

22 İslâmlaşma yüzdesi, S. Pulaha'nın bir demografik araştırmasında yer alan istatistik rakamlara dayanarak hesaplanmıştır. Bk. S. Pulaha. *a.g.e.*, s. 619-631.

23 Aynı eser, s. 659.

24 I. Zamputi. *Relacione mbi gjendjen e Shqipërisë Veriore dhe të Mesme në shek. XVII. vëll. I* (1610-1634). Tirane, 1963, s. 145.

25 Aynı eser, s. 171.

26 P. Bartl. *Quellen und Materialien zur albanischen Geschichte im 17. und 18. Jahrhundert* München 1979. (Tivar başpiskoposu V. Zmayeviç'in, Arnavutluk ve Sırbistan durumu üzerinde vermiş olduğu rapor; yıl 1702-3), s. 165.

No	Piskopos- luklar	Köyle- rin sayısı	Kato- lik evler	Nüfus sayısı	Orto- doks evler	Nüfus sayısı	Müslü- man evler	Nüfus sayısı	İslâm laşma derece si
1.	İşkodra	109	1534	12700	37	330	1820	13733	% 49
2.	Pulti	27	563	4546	—	—	49	642	%12
3.	Sapa (Zadrima)	52	1134	7971	—	—	268	2020	%20
4.	Leja	69	1075	7645	—	—	170	958	%12.5
5.	Durres	114	1043	9268	—	—	1198	8140	%49

Osmanlı vesikalarından derlenmiş olan diğer verilere göre de, Ohri ve Elbasan sancaklarına dahil edilen bazı orta Arnavutluk bölgeleri ve kentlerinde islâmlaşmanın boyutları o kadar ileriye gitmişti ki, buralarının Hıristiyan nüfusları hemen hemen tümüyle İslâm dinine geçmişti (% 95'den fazlası)²⁷. Bunun dışında, XVIII. yüzyıl boyunca, Güney Arnavutluk bölgelerindeki nüfus da islâmlaşma yoluna hızlı olarak girmeye başlamıştı. 1735-40 yılları arasında Vlora (Avlonya), Berat ve çevrelerindeki köylerde yerleşik olanların birçoğunun Hıristiyan dininden vaz geçip İslâmiyete geçmiş oldukları bildirilmektedir²⁸.

Yukarıda belirtilen olayların ışığında, İslâmiyetin Arnavutlar arasında yayılması, çeşitli Arnavut bölgelerine ve Arnavut toplumunun çeşitli kesimlerine göre değişen ilginç bir yol izlemişti. Dolayısıyla, sözkonusu sürecin kimi bölgelerde çok ileriye gitmiş olmasına karşılık, kimi bölgelerde, yani "kendiyönetim" biçimindeki özel bir statüye sahip olan dağlık bölgelerde daha az yayılabildiği²⁹.

Sonuç olarak, islâmlaşma konusunda Arnavutluğun çeşitli bölgelerinde XVII.—VXIII. yüzyıllar boyu gerçekleşen ve yukarıda sunduğumuz verilerin, bu gelişmenin boyutları hakkında önümüzde gayet somut ve gerçek bir görünüm sergilemesi açısından önemlerinin büyük olmasına karşılık, Arnavut topraklarının tümü çapında, nüfusun islâmlaşmasının bu dönemin sonunda ulaştığı aşamayı kesin bir rakamla verebilmemiz için yetersiz olduğu kuşkusuzdur. Ancak aynı verilere dayanarak, üstelik daha sonra arnavutlardaki din yapılarını da gözönünde tutarsak, XVIII. yüzyıl boyu Arnavut nüfusun üçte ikisine yakın kısmının İslâmiyeti kabul etmiş olduğunu düşünmek gerekmektedir.

27 Defter-i müfredât-i liva-i Ohri ve liva-i İlbasan adındaki bir defterden elde edilen verileri gözönünde tutarak yukarıdaki sonuca varılmıştır. Bk. BOA, Kamil Kepeci tasnifi, *Defter No 2876*.

28 A. Alexoudis. *Sintomos istoriki perigrifi tis years Mitropoleos Velegradon*, Korfus 1868, s. 19-20.

29 *Historia a Shqiperise*, vell. I. Tirane, 1967, s. 367.